

Światowej sławy polski uczony Leon Cienkowski (1822-1887): 200-lecie urodzin ojca szczepionki przeciw wąglikowi w Imperium Rosyjskim

LUBOW ŻWANKO^{1,2}, TAMARA PRYCHODKO², IRYNA BORODAJ⁴, LUDMYŁA TATARCZUK⁴, TETIANA PIDHAJNA⁴, NATALA KOLOMIJEC⁴, GENNADIJ MACHORIN⁵, DMYTRO KIBKAŁO³

¹Wydział Naukowo-Badawczy, ²Zakład Filozofii i Nauk Społecznych, Wydział Biotechnologii i Nauk o Środowisku,

³Zakład Diagnostyki Klinicznej i Biochemii Klinicznej, Wydział Medycyny Weterynaryjnej, Państwowa Akademia Weterynarii i Zootechniki w Charkowie, ul. Akademyczna 1, 62341 Mała Danyliwka, Obwód Charkowski, Ukraina

⁴Narodowa Naukowa Biblioteka Rolnicza Narodowej Akademii Nauk Rolniczych Ukrainy, ul. Herojów Obrony 10, 03127 Kijów, Ukraina;

⁵Zakład Nauk Społecznych, Wydział Prawa, Administracji Publicznej i Bezpieczeństwa, Polissky Narodowy Uniwersytet, Stary Bulwar 7, 10002 Żytomierz, Ukraina

Otrzymano 08.06.2021

Zaakceptowano 19.06.2021

Zhvanko L., Prykhodko T., Borodai I., Tatarczuk L., Pidhajna T., Kolomijec N., Makhorin G., Kibkalo D.

World-famous scientist Leon Tsenkovsky (1822–1887): 200th anniversary of the father of the anthrax vaccine in the Russian Empire

Summary

The aim of the article is to present the life and scientific achievements of Leon Tsenkovsky (1822–1887), a prominent microbiologist, botanist, bacteriologist, traveler, scientist-theoretician and scientist-practitioner, talented teacher, creator of a vaccine against anthrax in Russia and one of the most prominent researchers of primitive organisms in the 19th century. The authors argue that Tsenkovsky was one of the most eminent Polish scholars active during the statelessness of Poland who brought glory to their homeland. The scientist's life is presented in the subsequent main periods: in Warsaw, Petersburg, Yaroslavl, abroad, in Odessa and Kharkiv. Special attention is paid to the Kharkiv period, in which he proved himself a talented scientist-practitioner, creating the so-called "Tsenkovsky vaccine", which was not inferior in effectiveness to Pasteur's invention. It is pointed out that, in addition to research, Tsenkovsky was also engaged in public life and teaching at the Imperial University and Kharkiv Veterinary Institute. Leon Tsenkovsky is remembered on the pages of a calendar dedicated to prominent Polish scientists associated with Kharkiv, as well as in a commemorative plaque that will be unveiled in the autumn of 2021 at the former Kharkiv Veterinary Institute to commemorate prominent Poles, fathers of veterinary medicine in Eastern Ukraine.

Keywords: Leon Tsenkowski, Polish scientist, Kharkiv, vaccine, Kharkiv Veterinary Institute

Leon Cienkowski – mikrobiolog, botanik, bakteriolog, podróżnik, uczony-teoretyk, uczony-praktyk, utalentowany dydaktyk, twórca oryginalnej, własnej szczepionki przeciw wąglikowi w Imperium Rosyjskim, jeden z najwybitniejszych ówczesnych protistologów, zajmuje czołowe miejsce w gronie polskich naukowców działających w okresie zaborów na sławę swojej nieistniejącej Ojczyzny (ryc. 1).

Jego droga życiowa przebiegała przez liczne miasta i państwa: Warszawę, Sankt-Petersburg, Egipt, Sudan, Jarosław, Paryż, Berlin, Drezno, Niceę, Wiesbaden, Odessę, Charków, Lipsk. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że profesor Leon Cienkowski, doświadczony w innych miastach ostrych ataków szowinistycznych, tylko w Charkowie odnalazł tolerancyjne i przyjazne środowisko (16), a wsparcie finansowe ze strony miej-

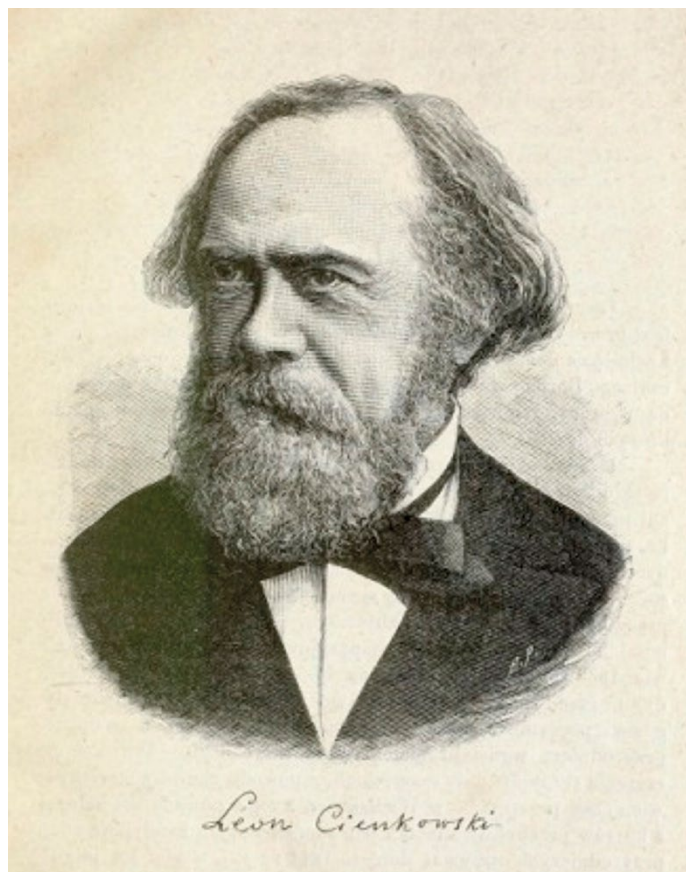
scowego ziemiaństwa pomogło uczonemu osiągnąć utraconą pogodę ducha i spokój wewnętrzny. Jednak przez całe życie nazywał siebie w listach „warszawiakiem”, marzył o Warszawie, o tym że po latach wróci do domu i zacznie pracę w Szkole Głównej Warszawskiej. „Warszawa zawsze stoi przed moimi oczami jak azyl na dalekim widnokręgu, lecz tracę nadzieję kiedykolwiek do niego dopłynąć”, – pisał w jednym z listów do przyjaciół (14). Niestety, władza Imperium Rosyjskiego po klęsce powstania styczniowego z jeszcze większą agresywnością czyniła wszystko, żeby Polacy nie mogli być zatrudnieni nawet na zrusyfikowanych uczelniach Królestwa Polskiego.

Mimo trudnych okoliczności życiowych i osobistych, nie z jego winy skomplikowanych stosunków z kolegami, powiązał swoją karierę z uniwersytetami w Sankt-Petersburgu, Odessie i Charkowie, gdzie pozostawił wdzięcznych uczniów, sprzyjał karierze naukowej o wiele młodszego od siebie przyszłego laureata Nagrody Nobla – Ilji Miecznikowa. Ten ostatni był zafascynowany Cienkowskim, widział w nim „niesłychanie surowego w stosunku do siebie naukowca, Europejczyka o wyjątkowo wysokiej kulturze” (2). Warszawski tygodnik „Prawda” niedługo po śmierci Cienkowskiego odnotował: „Był to człowiek wysoki, w pełnym znaczeniu tego słowa. Jako profesor pozostawił wszędzie bardzo sympatyczne wspomnienie. Życzliwy, uczynny dla studentów, wykonywał gorliwie swoje obowiązki, wspierając radą i czynem” (3). Na uniwersytetach cesarskich zawsze opiekował się Polakami studiującymi w głębi Rosji (1).

Cienkowski ma na swoim koncie wielkie osiągnięcia i jest uważany za jednego z najważniejszych biologów XIX wieku. Był profesorem honorowym prawie wszystkich uniwersytetów rosyjskich, wszystkich towarzystw przyrodniczych, członkiem-korespondentem Akademii Nauk w Sankt-Petersburgu i Niemieckiego Towarzystwa Botaników, członkiem honorowym Królewskiego Towarzystwa Mikrobiologów w Londynie (17).

W 1938 r. nota biograficzna o Leonie Cienkowskim została umieszczona na stronach wielotomowego fundamentalnego wydania „Polskiego Słownika Biograficznego”. Bolesław Hryniewiecki, autor hasła o nim, odnotował: „Borykając się często z losem, pomimo wątłego zdrowia, dzięki wytrzymałości, pracy i zamiłowaniu do badań naukowych zdobył zaszczytne imię w nauce światowej, pracując jednak z dala od ojczyzny” (5).

Z kolei Konrad Millak, wybitny historyk weterynarii, scharakteryzował postać Cienkowskiego w taki sposób: „Specjalną kartę w historii polskiego wkładu do rosyjskiej nauki weterynaryjnej zapisał słynny botanik-protystolog Leon Cienkowski. Pomimo jego ogromnych zasług dla nauki o istotach stojących na pograniczu świata roślinnego i zwierzęcego, postać tego znakomitego uczonego zasnuwa jakby lekki cień niepamięci; można nawet zaryzykować twierdzenie, że

Ryc. 1. Portret Leona Cienkowskiego

Źródło: Wrześniowski A.: Leon Cienkowski. wspomnienie pośmiertne. Warszawa: E. Skiwski 1888, s. 9. <https://polona.pl/item/leon-cienkowski-wspomnienie-posmiertne,NzY4MDk1NzI/23/#info:metadata>

nazwisko to jest może najczęściej powtarzane i otoczone zasłużonym uznaniem właśnie w środowisku weterynaryjnym” (8).

W 2022 r. obchodzony będzie jubileusz – 200. rocznica urodzin tego wybitnego Polaka, działającego poza krajem ojczystym, co stanowi dobrą okazję, aby na stronach niniejszego artykułu upamiętnić jego postać.

W życiu uczonego można wyróżnić następujące okresy: warszawski (do 1839, później kilka krótkotrwałych pobyków); petersburski (1839-1847, 1854-1859); jarosławski (1850-1854); zagraniczny (1860-1865); odeski (1865-1871); charkowski (1871-1887). W tym ostatnim okresie swego życia zajmował się aktywną działalnością społeczną oraz naukowo-dydaktyczną na Uniwersytecie Imperatorskim i w Instytucie Weterynaryjnym (17).

Okres warszawski

Leon Cienkowski urodził się 1 października 1822 r. w zubożałej rodzinie szlachcica zaściankowego. Niestety, akta archiwalne nie oferują obfitych danych o reprezentantach tej drobnoszlacheckiej rodziny, która pieczętowała się prawdopodobnie herbem Bogoria. Wiadomo, że w połowie XVII w. jego przodek szlachcic Marcin Cienkowski mieszkał

w Bojarce, później – w Białej Cerkwi, a po zagarnięciu ziem ukraińskich przez Carstwo Moskiewskie jego potomkowie przenieśli się do Polski (2).

Jak odnotował we wspomnieniach August Wrześniowski, twórca polskiej protozoologii, który podczas pobytu w Petersburgu w latach 1856-1859 „miał sposobność parę lat przepędzić w ścisłej zażyłości z Leonem Cienkowskim”, rodzice Cienkowskiego byli biedni i mało wykształceni. Nie mogli więc ani sami, ani zatrudniając nauczycieli, rozwijać umysłu syna. Jednak matka, posiadająca wrodzone poczucie potrzeby nauki, pomimo bardzo trudnego położenia majątkowego, starała się wszelkimi sposobami pomagać synowi, aby mógł ukończyć gimnazjum. Zresztą zachęta do pracy była rzeczą zupełnie zbyteczną. Dzięki zdolnościom i pilności Cienkowski skończył z wyróżnieniem gimnazjum gubernialne w Warszawie w 1839 r., mając niespełna 17 lat (14). W tymże roku jako stypendysta Królestwa Polskiego został skierowany na Uniwersytet w Sankt-Petersburgu, gdzie początkowo wstąpił na fakultet matematyczny, a następnie przyrodniczy wydziału matematyczno-fizycznego. Głównym wymogiem otrzymania stypendium miała być obowiązkowa praca w ciągu sześciu lat jako nauczyciel w gimnazjum warszawskim.

Okres petersburski

Leon Cienkowski już podczas studiów wykazał duże zdolności naukowe, najpierw specjalizując się w botanice. Droga do uznania była bardzo ciernista. W 1842 r. do jednego ze swoich przyjaciół pisał, że z jednej strony ogarnęła go wielka chęć do studiów, z drugiej zaś – wielkie osłabienie fizyczne. „Bez pieniędzy, bez normalnego wyżywienia, bez żadnych rozrywek – życia młodego Cienkowskiego nie można było pozazdrościć” (17). Klimat północnej stolicy nie służył jego zdrowiu, dość często chorował, a nawet wracał do Warszawy na leczenie. W 1844 r. ukończył studia, pragnąc całkowicie poświęcić się nauce, dlatego z wielkim trudem udało się uzyskać zwolnienie od obowiązkowej sześcioletniej służby nauczycielskiej. Tylko dzięki decyzji ministra oświaty Siergieja Uwarowa, jak i wsparciu kuratora petersburskiego okręgu naukowego Michaiła Musina-Puszkina, szczerego przyjaciela młodzieży, wszystko zostało załatwione (14).

Cierpiąc nędzę i podejmując się różnych prac dorywczych, samodzielnie przygotował się do egzaminów magisterskich. Prowadził badania naukowe nad historią pojawienia się i rozwoju drzew iglastych i na ten temat w 1846 r. obronił pracę magisterską. Ogromny wpływ wywarła na nim znajomość z jednym z czołowych biologów rosyjskich – Karlem von Baerem (pochodził z Niemiec), który wprowadził utalentowanego młodzieńca do kręgu petersburskich naukowców. „Znajomości te dały Cienkowskiemu bodziec i zapal do badań naukowych” (13). Po obronie pracy magisterskiej, zainteresował się następnie pier-

wotniakami i wkrótce przygotował do obrony rozprawę habilitacyjną o budowie i rozwoju wymoczków. Złożył też wniosek o przyjęcie na stanowisko docenta katedry botaniki Uniwersytetu. Niestety, kierownik katedry profesor Szychowski, mający skłonność do intryg, rozprawę odrzucił, obawiając w przyszłym docencie konkurenta (5).

W 1847 r., znalazłszy się w ciężkich warunkach materialnych, bez żadnych perspektyw, by uzyskać stanowisko docenta, skwapliwie przyjął propozycję od Cesarskiego Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego do udziału w podróży do Egiptu i Sudanu w ramach ekspedycji pod kierunkiem pułkownika, inżyniera górnictwa, Jegora Kowalewskiego. Podczas ekspedycji trwającej około dwóch lat badał rośliny i zwierzęta kontynentu afrykańskiego, dzięki czemu przywiózł obfitą kolekcję eksponatów (17).

Po powrocie z ekspedycji na krótko zamieszkał w Warszawie, później zaś, pożyczwszy pieniądze od przyjaciół, znów pojechał do Sankt-Petersburga. Północna stolica znów powitała go biedą. Powtórzył się ponownie niedostatek i tęsknota za krajem, w którym jednak nie było dla niego odpowiedniego miejsca. W 1850 r. pisał do przyjaciela botanika Jerzego Aleksandrowicza w Warszawie: „Choroba, nędza, zwątlenie sił, wprawiły mię w tak rozpaczliwy stan, że byłem gotów jechać nie tylko do Jarosławla ale nawet na Nową Ziemię, gdyby się sposobność nadarzyła. Łokcie wyłażą, podeszwy odpadają, chorobliwie, tęskno, nie ma chleba” (10).

Okres jarosławski

Położenie Cienkowskiego trochę polepszyło się po przeprowadzce do Jarosławla w maju 1850 r., gdzie objął stanowisko profesora nadzwyczajnego Katedry Botaniki Liceum Demydowskiego i spotkał się z bardzo przychylnym przyjęciem kolegów. Przekazywał nawet niewielką pomoc pieniężną matce i siostrze mieszkającym w Warszawie (17). Początkowo w Jarosławlu było mu bardzo ciężko, chorował, z czasem przywykł do tamtejszych warunków, zajął się pracownią botaniczną i licealnym ogrodem botanicznym.

Za swoją pracę został doceniony przez kierownictwo Liceum. W 1853 r. z okazji obchodów 50-lecia Liceum otrzymał nagrodę pieniężną (143 ruble srebrne), rangę radcy dworu oraz delegację na badania naukowe w Helsinkach. W Finlandii, latem 1853 r., zebrał materiały, które później posłużyły mu do pracy doktorskiej. Po powrocie do Jarosławla wszystkie swe siły poświęcił badaniom pierwotniaków. W maju 1854 r. pisał do wspomnianego już Aleksandrowicza: „Gdybyś tu był i zobaczył jak ja obstawiony jestem miseczkami, szklaneczkami. Gdybyś widział z jakim hazardem, mało mi ślepią się nie wykruszą, patrzę w maszynę (tak moja kucharka nazywa mikroskop), to byś mi darował. Wystaw sobie, że potrochu wlażem w studia infuzoriów. Mam już teraz niezłe rezultaciki” (10).

Okres petersburski

W 1854 r., po śmierci profesora Szychowskiego, otrzymał zaproszenie na Uniwersytet w Sankt-Petersburgu, gdzie został zatrudniony jako profesor nadzwyczajny, objął stanowisko kierownika Katedry Botaniki i zaczął prowadzić wykłady. W 1856 r. obronił doktorat pt. „Glony i wymoczki”, uzyskawszy stopień doktora nauk przyrodniczych. W swojej pracy, która od razu zapewniła mu imię w nauce, torował „nowe kierunki badań nad organizmami niższymi”, opierając się na własnych badaniach – ustalił stosunki genetyczne pomiędzy poszczególnymi grupami organizmów niższych oraz sformułował i udowodnił twierdzenie o braku wyraźnych granic między światem roślinnym i zwierzęcym (8). Za to podstawowe dzieło został uznany za najwybitniejszego biologa w skali światowej oraz uhonorowany nagrodą Akademii Nauk w Sankt-Petersburgu. W 1856 r. wyjechał w roczną delegację naukową za granicę. Odwiedził kolejno: Niemcy, Francję, północne Włochy, Austro-Węgry. W Paryżu, Berlinie, Dreźnie prowadził badania i leczył własną przewlekłą gruźlicę. „Osobiste zapoznanie się z naukowymi potentatami, jak Aleksander Braun, Matthias Schleiden, Johannes Muller, Christian Ehrenberg, wlało w Cienkowskiego wiele otuchy i zaufania we własne siły, które zawsze lekceważył, przyznając sobie bardzo mało zdolności i zasług naukowych” (14).

Na Uniwersytecie w Sankt-Petersburgu Cienkowski pokazał się jako utalentowany wykładowca. Jego wykłady z dziedziny botaniki cieszyły się ogromną popularnością wśród studentów. Prowadził je z wykorzystaniem najnowszych osiągnięć nauki światowej, a także usilnie wdrażał do badań naukowych najnowsze ówczesne osiągnięcia techniczne, będąc w tym względzie prekursorem podobnych działań w Rosji (2). W latach 1858 i 1859 oprócz wykładów na Uniwersytecie Cienkowski wygłosił około 20 wykładów publicznych, które cieszyły się w publiczności petersburskiej dużym wzięciem. Poświęcał je biologii ogólnej, a szczególnie życiu organizmów niższych. W jednym z listów pisał: „Utonąłem zupełnie w lekcjach publicznych. A niech ich лихо porwie, jest ich aż 20! I nazbierajże tu ciekawych przedmiotów z takiego jak Botanika parzywego chleba – po wtóre, co mnie strasznie dręczy, to nie otrzaskanie z publicznością – brak wszelkiego aktorstwa i błagi, które są mocno w takich razach potrzebne... Mikroskop mój spoczywa. Wymoczki na gwałt krzyczą i dużo robót niepodokańczanych leży w tece, dopóki jaki złodziej mi tegoż samego nie dopatrzy i w pismach nie otrąbi” (10).

W okresie profesury na Uniwersytecie Petersburskim Cienkowski pracował naukowo nad rozwojem glonów i orzęsków, nad zjawiskami symbiozy u organizmów jednokomórkowych, nad pseudogonidami. W tych latach opublikował dziesięć prac, w każdej wnosząc coś nowego do protistologii.

W 1859 r. ożenił się, małżeństwo jednak było nieudane i uczoney spędził kolejną zimą w Nicei, później prze-

bywał w Szwajcarii, Wiesbaden, Berlinie i Dreźnie, gdzie stale prowadził badania nad organizmami niższymi. Zamierzał jedynie spędzić zimę w cieplejszym klimacie, odpocząć rok i wrócić do Sankt-Petersburga, lecz obawa przed klimatem i chorobami, które go tam trapiły, skłoniła go do innej decyzji. W 1860 r. podał się do dymisji ze stanowiska kierownika katedry na Uniwersytecie w Sankt-Petersburgu i kolejne pięć lat spędził za granicą.

W latach 1861-1865 przebywał w Europie Zachodniej, przeważnie w Dreźnie, pracował nad śluzowcami, badając ich związki genetyczne i wyjaśniając właściwości biologiczne; zajmował się również wysuniętym przez wybitnego niemieckiego biologa Ernesta Haeckla zagadnieniem monad. W tym okresie próbował powrócić na stałe do Warszawy i związać swoją pracę z Katedrą Botaniki w nowo otwartej Szkole Głównej Warszawskiej (1862-1869). Zaopatrzył się w polskie dzieła botaniczne, a nawet rozpoczął przygotowanie do wykładów w języku polskim, gdyż dotychczas nigdy nie miał do czynienia z polskim językiem botanicznym (13). Jednak „próba została zakończona niepowodzeniem; w ówczesnych warunkach popowstaniowych nie było miejsca dla Polaka uczonego w uczelni znajdującej się na terenie buntowniczej Warszawy” (8).

Okres odeski

W 1865 r. Leon Cienkowski, którego minister oświecenia publicznego w końcu marca tego roku mianował profesorem zwyczajnym botaniki w Cesarskim Uniwersytecie Noworosyjskim w Odessie, przeniósł się na południe Imperium Rosyjskiego. W ścianach wspomnianej uczelni zbliżył się z młodszym o dwadzieścia lat Ilją Miecznikowem, z którym serdeczna przyjaźń łączyła go do śmierci. Przeprowadzał intensywne badania nad korzenionózkami i wiciowcami, opisał wtedy nowe gatunki słodkowodnych i morskich pierwotniaków (8). Opublikował pracę, w której m.in. przedstawił odkryty przez siebie rozwój nocoświatlika, opisał kilka nowych form wiciowców czarnomorskich, a także – uzupełniając badania przeprowadzone w Neapolu i Messynie (1870) – opisał rozwój promienic; stwierdził też pokrewieństwo niższych glonów z wiciowcami (10).

W Odessie zajmował się aktywnie sprawami społecznymi: zorganizował Noworosyjskie Towarzystwo Przyrodnicze (1869), którego był pierwszym prezesem (1870-1871), a także Morską Stację Biologiczną w Sewastopolu.

Na Uniwersytecie wykładał anatomię i fizjologię roślin z paleobotaniką, przy czym wiele czasu przeznaczał na prezentacje mikroskopowe, pozostawszy pierwszym w Rosji profesorem, który wykładał botanikę z mikroskopem w rękę (9). Jego wykłady cieszyły się wielką popularnością. O słynnym pedagogu zachowało się wiele relacji: „To nie były wykłady, a biesiady z prawdziwie filozoficznym nastawieniem,

Ryc. 2. Pomnik Leona Cienkowskiego na dziedzińcu Państwowej Akademii Weterynarii i Zootechniki w Charkowie
Źródło: zdjęcie Lubow Żwanko

biesiady, które swoją wyrazistością i ścisłością całkowicie porywały słuchaczy... Tym głównie można objaśnić tę okoliczność, że na wykłady Cienkowskiego przychodzili nie tylko przyrodnicy, lecz również i studenci z innych wydziałów... Niektórzy spośród jego uczniów nie mogą i obecnie bez wzruszenia wywołać w pamięci swojej postać Cienkowskiego, tego – jak oni go nazywają – apostoła przyrodoznawstwa” (10).

Jednak na tym Uniwersytecie spotkał się z objawami szowinizmu w środowisku profesorskim. W 1871 r. opuścił uczelnię na znak protestu przeciwko dyskryminacji innego Polaka – wybitnego chemika Aleksandra Weryhi, którego kandydatura na Katedrę Chemii została odrzucona ze względu na to, że był Polakiem (6). We wrześniu tego roku wyjechał na krótko do Sankt-Petersburga, mając jednak zamiar przeniesienia się na stałe do Charkowa.

Okres charkowski

13 stycznia 1872 r. został powołany na stanowisko profesora Katedry Botaniki Cesarskiego Uniwersytetu w Charkowie, gdzie mimo swoich planów pozostał do końca życia. Praca na Uniwersytecie miała dość szeroki zakres: kierował ogrodem botanicznym, prowadził wykłady z botaniki na Sekcji Przyrodniczej Wydziału

Fizyczno-Matematycznego, również na Wydziale Medycznym. W tej Uczelni kilkakrotnie przedłużano jego kontrakt na stanowisku ponadetatowego profesora zwyczajnego (1875, 1880). W 1883 r. nadano mu tytuł profesora zasłużonego (4). W 1880 r. wziął udział w ekspedycji morskiej na Morzu Białym i wyspach Sołowieckich, podczas której sporządził opis fauny i flory (przeważnie drobnoustrojów) tego regionu.

W Charkowie podjął wiele nowych badań i prac, zmierzających do zastosowania jego osiągnięć teoretycznych do celów praktycznych: cukrownictwa, rolnictwa, hodowli. Odkrył m.in. przyczynę powodującą rozwój mas galaretowatych w płynach podczas produkcji cukru, przeprowadzał badania nad grzybami tworzącymi błonkowate powłoki na płynach sfermentowanych (5).

Najważniejszymi okazały się jednak zakrojone na dużą skalę badania mające na celu zwalczanie trapiącej hodowlę rosyjską groźnej choroby – węglika – i na tym polu osiągnął znakomite wyniki. W 1882 r. Cesarskie Wolne Towarzystwo Ekonomiczne w celu poznania metody szczepienia Ludwika Pasteura wysłało go zagranicę. Pasteur odmówił mu miejsca w swojej pracowni pod pozorem, że pracownia ma zadania czysto naukowe, a nie pedagogiczne (13). Cienkowski po powrocie założył laboratorium na podwórku Charkowskiego Instytutu Weterynaryjnego. Przy wsparciu Aleksandra Szałasznikowa, po długiej pracy, wynalazł oryginalny sposób wytwarzania szczepionki, która okazała się skuteczniejsza niż wykonana przez Pasteura. Pierwsze próby z tą szczepionką przeprowadził w Zakładzie Fizjologii Instytutu Weterynaryjnego. Następnie w 1884 r., dzięki wsparciu ziemianina, właściciela licznych stad owiec, Georgia Skadowskiego, na szerszą skalę, wykonując próbne szczepienia owiec w Biełozierce, miejscowości w guberni chersońskiej (15).

Tak zwana „wakcyna Cienkowskiego” stała się pierwszą szczepionką stosowaną nie tylko w weterynarii, ale także w medycynie Imperium Rosyjskiego. W latach 1883-1886 opublikował sześć artykułów na temat swoich badań nad szczepionką oraz przedstawił analizę pasterowskiego wynalazku (11). W sprawozdaniu o szczepionce przeciw węglikowi Cienkowski podsumował, że jego „badania miały być bardziej udane tylko w dobrze wyposażonym laboratorium, a nie w zakurzonej sypialni, w którym w ciągu trzech lat przygotowywał szczepionkę” (12).

W 1886 r. obchodzono w Charkowie jubileusz 35-letniej działalności naukowej i pedagogicznej Leona Cienkowskiego. Objawy sympatii, jaką wykazał jego uczniowie, koledzy i wybitni uczeni zagraniczni, były jednocześnie wyrazem hołdu nauki światowej dla uczonego (5). Za swoją pracę otrzymał wysokie odznaczenia państwowe: Order św. Anny II stopnia z Koroną Cesarską (1872), Order św. Włodzimierza III stopnia (1883), Order św. Stanisława I stopnia (1887), rangę rzeczywistego radcy stanu (1877).

Ryc. 3. Strona z Kalendarza „Polscy Naukowcy i Charków 2020” poświęcona Leonowi Cienkowskiemu

Źródło: zdjęcie Lubow Żwanko

Opublikowane prace uczonego są bardzo liczne i porzucane w rozmaitych czasopismach naukowych; przeważnie niemieckich. W Warszawie ukazały się fragmenty wrażeń z podróży „Kilka szkiców i wspomnień z podróży do Egiptu, Namibii i Sudanu” (1853), „Z życia drobnoustrojów” (1880), „Mikroorganizmy. Bakterie” (1884).

Brał czynny udział w życiu społecznym Charkowa, był członkiem Towarzystwa Medycznego, na którego posiedzeniach wygłaszał referaty i wykłady. Brał udział w zwalczaniu epidemii, w 1887 r. prowadził – w owym czasie skomplikowane – badania sanitarno-biologiczne wodociągu charkowskiego (4). Badania te stały się ostatnią pracą naukową uczonego, ponieważ w tym roku zachorował na nieuleczalną chorobę. Podejmując próby leczenia, wyjechał najpierw do Wiednia, później do Lipska, gdzie znajdował się w szpitalu Krankenhaus St. Jacoba. Tam zmarł 8 października 1887 r. i został pochowany na miejscowym cmentarzu (17).

Upamiętnienie wybitnego uczonego w Charkowie

Zachowanie pamięci o tym światowej sławy człowieku nauki, niestety, nie bardzo odpowiada skali jego osiągnięć. Na terenie Państwowej Akademii Weterynarii i Zootechniki wzniesiono jedyny na świe-

cie niewielki pomnik Leona Cienkowskiego (ryc. 2). W kalendarzu „Polscy Naukowcy i Charków 2020”, w ramach projektu wieloletniego pod patronatem Konsulatu Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Charkowie „Kalendarze o wybitnych Polakach w Charkowie”, (koordynator prof. Lubow Żwanko), umieszczona jest strona poświęcona uczonemu (ryc. 3). W tym roku, w ramach obchodów jubileuszowych 170. rocznicy założenia Szkoły Weterynaryjnej w Charkowie Leon Cienkowski będzie upamiętniony na wystawie „Polacy – założyciele oświaty weterynaryjnej w Charkowie (XIX – początek XX wieku)”, jak również na tablicy ku pamięci wybitnych naukowców Polaków (inicjator prof. Dmytro Kibkało). Tablica ta będzie zawieszona na byłym gmachu Instytutu Weterynaryjnego, w którego murach powstała szczepionka przeciw wąglikowi – jedno z głównych dzieł wybitnego Polaka, nazwanego przez wdzięcznych współczesnych „ukraińskim Pasteurem”.

Piśmiennictwo

1. Brzek G.: Historia zoologii w Polsce do r. 1918. Materiały do historii ośrodka warszawskiego. Cz. III. Nakładem UMCS, Lublin 1955, s. 74.
2. Ciechanowicz J.: W bezkresach Eurazji. Uczeń polscy w imperium rosyjskim.: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Rzeszów 1997, s. 32, 38, 40.
3. E.B.: Leon Cienkowski (Wspomnienie pośmiertne). Prawda 1887, 45, 5 listopada, s. 537. (artykuł podpisany inicjałami – L.Ż)
4. Fiziko-matematyczny fakultet Charkowskiego uniwersytetu za pierwszy stoletie jego sushchestvovaniya (1805–1905). Kharkovskiy universitet.: Tipografiya firmy „Adolfa Darre” Kharkov 1908, s. 218, 219.
5. Hryniewiecki B.: Cienkowski Leon. PSB. T. IV/1, z. 16. PAU, Kraków–Warszawa 1938, s. 50-52.
6. Kijas A.: Polacy w Rosji od XVII wieku do 1917 roku: słownik biograficzny. Pax; Poznań: Wyd. Poznańskie, Warszawa 2000, s. 49.
7. Kunicki-Goldfinger W.: Leon Cienkowski jako mikrobiolog. Kosmos. PWN, Warszawa 1988, t. 37, 4, s. 711.
8. Millak K.: Polacy w nauce i służbie weterynaryjnej u obcych. Kwart. hist. nauki i techn. 1957, s. 299, 300.
9. Rajkow B.: Russkije biologii-ewolucionisty do Darwina. Materiały k istorii ewolucionnoy idei w Rossii. T. 4. izd-wo AN SSSR, Moskwa-Leningrad 1959, s. 596.
10. Rózewicz J.: Działalność dydaktyczna i naukowo-organizacyjna Leona Cienkowskiego w Rosji. Kosmos. PWN, Warszawa 1988, t. 37, 4, s. 680, 682-684, 686.
11. Szalasznikow A.: Oczerk rabot professora Cienkowskogo po predochranitel'nykh priwivkakh sibirskoy jazwy. Sbornik trudow Char. Wet. Inst.: Tipografiya firmy „Adolfa Darre”, Kharkov 1889, t. II, s. 361-362.
12. Tsenkovskyy L.: Otchet o pryvytkakh antraksa v bolshykh razmerakh. Typografiya M.K. Aspera, Kherson 1886, s. 13.
13. Wrześniowski A.: Leon Cienkowski. wspomnienie pośmiertne. E. Skiwski Warszawa 1888, s. 7, 9, 11, 12.
14. Wrześniowski A.: Leon Cienkowski. wspomnienie pośmiertne. Wszechświat 1887, t. VI, 48, 27 listopada, s. 754, 757, 758.
15. Wrześniowski A.: Leon Cienkowski. Wszechświat 1886, t. V, 7, 14 lutego, s. 106-107.
16. Żwanko L.: Wybitni Polacy i Charków: słownik biograficzny (1805–1918). Charków: Majdan 2019, s. 128-129
17. Żwanko L., Kibkało D., Prychodko T., Prychodko J., Borodaj I., Bezuhyj M., Szczerbak O.: Polacy – twórcy weterynarii na terenach Ukrainy Wschodniej (XIX – początek XX wieku): w 170. rocznicę powstania Szkoły Weterynaryjnej w Charkowie. Med. Weter., 2021, 77 (03), s. 162.

Adres autora: prof. Lubow Żwanko, ul. Akademyczna 1, 62341 Mała Danyliwka, Obwód Charkowski, Ukraina; e-mail: zhvan2012@gmail.com